

MŰHELY

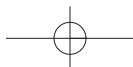
IFJ. SIPKA SÁNDOR

*Németh László: Cseresnyés**A helyállás keresés drámája és a valóság vigasza*

„Szabad-e sírni a Kárpátok alatt” – Ady ezzel a Magyarországot szimbolizáló hegységhez kapcsolótt kérdéssel robbant be a magyar valóságba 1906-ban. „Fájdalmas nagy Élete” példájával, „szent szándékával”, hogy felkavaróan igaz publicisztikát és „gyönyörűket” írjon, „az ifjúság babonás hitével”, hogy az „Élet cselekvést jelent” adta meg a választ, NEM!

Az iménti kérdést feltevő Ady hangulatát érzem leginkább rokonnak ahhoz az érzelmi állapotához és reakcióhoz, ami 1939-ben a *Cseresnyés* drámája írásakor jellemezte Németh Lászlót. Mindkettőjükben a nemzetféltség, a nemzeti helyállás keresés módjának megtalálása és felelőssége munkált egy közelgő veszély megérezésének állapotában, de teljesen különböző körülmények között. Ady körül még testében egységes magyarság, minek valóban lehetett politikai értelemben is földrajzi szimbóluma a Kárpátok hegység, továbbá európai tekintélyű birodalom-haza, és ígéretes jövőt kiforrni akaró, pezsgő, lüktető szellemi közeg működött. Sajnos ekkor a magyarság vezető rétege alkalmatlan volt – Ady látnoki ösztönével ellentétben – a döntő történelmi helyzetekben eredményesen képviselni és megóvni a nemzetet a katasztrófától. Németh László a *Cseresnyést* az Anschluss, Ausztria Németország általi bekebelezése után írta közvetlenül, a II. világháború kitörése előtti hónapokban, a *Kisebbségben* írásának fájdalmas feszültségében, egy osztrákhhoz hasonló német inváziótól féltve azt a Magyarországot, amelynek illő földrajzi szimbólumává már „csak” egy Kecskemét környéki kertésztelep volt tehető, és nem a Kárpátok. (Teljes tévedés lenne azonban a „kert” képben nem észrevenni, netalán alábecsülni a valóságot formáló, embert, képzeletet és kitartást próbáló civilizációs szintet vagy újszerű természeti szépséget.) A színdarab bemutatásra került a megírás után, de a mű akkor csak néhány előadást élt meg. Újabb, igényes felújítása pár éve történt meg a Madách Kamaraszínházban. Mégis, kevés hasonlóan szép utóéletű irodalmi alkotás létezik, mint a *Cseresnyés*, amelyben egy nemes eszme a mű nevével egyesül, fogalommal válik, intézményszerűvé, él és működik 70 év múlva is. Ez Hódmezővásárhelyen jött létre 1940-ben, amikor a tehetséges tanyasi gyermekek tanítására 1938-ban alakult Tanyai Tanulók Otthona felvette a *Cseresnyés* nevet Németh László nagyvonalú anyagi támogatásának viszonzásaként. Elképzelhetjük az író lelkes örömét, hogy itt a drámájában megformálthoz hasonló, de a valóságban is működő modellt, példát talált a nemzetnevelésre, közösségformálásra.

A dráma fő kérdéseire tartozik ugyanis a nemzetnevelés és a közösségformálás, bár itt éppen egy sikertelen kísérletet ismerünk meg, de azt az újrakezdési vágyat és elszántságot is végül üzenetként, hogy ennek a két problémának a tényleges megoldásától a személyes vagy családi tragédiák közbejövetele sem tántoríthatja el a fennmaradni akarókat, mert csak a kiművelt nemzeti közösség léte óvhat meg egy népet a teljes pusztulástól minden nehéz helyzetben. Földdarabot hosszú távon csak oda kötődő, ott életet fenntartó emberi közösség hódíthat és őrizhet meg... Németh László válasza Trianonra is az volt, hogy a zsugorházába szorult magyarságnak a „minőség forradalma” megélésével pozitív példanemzetté kellene válni, és a környező „tejtestvér” népek irányába kiépített, járható „hidakon” át kellene beépülnie a világba. Ez az út használható tudást, jellemformáló műveltséget és működő közösséget, közösségeket igényel a magyar néptől.

A *Cseresnyés* dráma keletkezése közvetlenül kapcsolódik két korábbi „utópia” típusú elbeszéléshez, melyek az „Adalékok egy újnemes szekta történetéhez” (1934) és a „Kapások” (1935). „Az „újnemesek” kivonulása a morál és mozgalom összekapcsolásának kísérlete. A „Kapások”-ban egy magasrendűen élő és dolgozó magyar kis közösség összetartó eszmerendszerét, kulturális kötelékének példáját álmodja meg az író. Ebben a drámában is vannak „utópisztikusnak látszó elemek, melyek keverése a valósággal a művészi ábrázolás hatását fokozó eszköz, ami az intellektuális és emocionális töltöttséget erősíti. Azt jelzi, hogy a bár vágyott és bemutatott gyönyörű eszmények megvalósulásának esélye nagyon kicsi az adott helyzetben, de ezek léte nincs kizárva. A „tisza ész” mindig elvégzi a kritikát (önkritikát) velük szemben, ugyanakkor valami titkos ösztön azt sugallja, hogy a képviselt eszme valamilyen túlélése talán mégis lehetséges valahogy. A dráma modern izgalmasságát az adott történelmi aktualitáson túl, amit az akkori német agresszió és ideológia veszélye jelentett, az „eszme–valóság”, „közösség–individuum (egéniség)”, „vezető (szent, a környezete fölé emelkedő hős)” és „vezetett személyiség” fogalmi ellentétpárjainak valamilyen mindenki számára közösen vállalható és élhető összekapcsolásának kiáltó igénye adja.

A négy felvonásból álló dráma főszereplője, főhőse Cseresnyés Mihály, aki feleségével és három lányával Kecskemét mellett épített fel és működtet egy 20 holdas kertet, ahol a termékek feldolgozását és értékesítését is maguk végzik. Az első világháború után még rövid ideig képviselőiséget is vállaló, társadalmi reformok ügyében cikkező, de megkeseredetté vált Cseresnyés ide vonult vissza, látva, hogy „ennyi bűnre és zavarra egy nagy megpróbáltatást fog mérni a sors, amelyben minden szervezet, eszme, szónoklat elszibbad”. A telepére hívott emberekből, munkásokból akart nevelőként „a megpróbáltatás számára lelkeket csinálni”, akiket a „felkészült hűség” jellemez. Az emberek itt fát oltanak és költőket olvasnak. Mindent áthat azonban az irányító Cseresnyés kemény „magasabbrendűsége kötelező” eszmei szigora, amelyben egyedül a legidősebb lánya, Margit a teljes híve és követője. A családja többi tagjával feszült a viszonya, és a munkásai is majdnem mind elhagyták már. Ebben a helyzetben jelenik meg a középső lány, Ágnes meghívására egy pesti növénytanos fiatalember, Völgyi (Wunder) Rudolf, aki öt nap alatt lényegében megváltoztat itt mindent. Meghódítja és feleségül kéri a legkisebb lányt, Tinkát, aki természetes könnyedséggel mond neki igent. Rudi nemcsak a szerelmes lányt viszi el az autójával, hanem Anna is beszáll mellé, aki az anyai ösztöneivel ki akarja ragadni a hozzá húzó lányait az apa „eszmei rögeszméinek kötelékéből”. Cseresnyés hallani sem akar a házasságról, élesen elhatárolódik Völgyi (Wunder) úr személyétől, továbbá annak a Németországból frissen hozott példaitól és eszméitől is. Kiutasítja őt a telepről, elsőként és egyetlenként az elmúlt húsz évben... A harmadik felvonás a középső lány, Ágnes öngyilkosságához vezető eseményeket sűríti. Az érzelmi-
leg labilis, befolyásolható, a család felbomlásától szenvedő lányra egyszerre két vállalhatatlannak tűnő lelki teher nehezedik. Nem tudja elviselni, hogy a húga az általa idehívott, neki is szimpatikus férfival szökött el, és a női ösztönei nem fogadják el Pór Péter szerelmi közeledését sem, a derék, művelődésre nyitott, de az igazságtalanságok miatt lázongó kubikus fiút, akivel való esetleges házassága az apja eszmevilágában elfogadható, példa értékű tett lenne a telep érdekében. Az utolsó felvonásban van olyan helyzet, hogy a holttest mellett az egész kertészetben csak két élő személy marad, az összetört apa, Cseresnyés és a „magváig kő, bőríg eszme” Margit. Ő tüzei és buzdítja talpra állásra a férfit. „Erős léleknek: a csapás elhatározás.” „Az igazi fájdalom szilaj, minden ujbe-
gye tettekkel teli” – mondja. A telep újraindítását és megőrzését akár az apja nélkül is, új munkásokkal meg akarja kezdeni, mert vallja: „Ehhez a földhöz annak van joga, aki

[*Műhely*]

vele együtt szolgál. Ez fölajánlott föld, a hitetleneket elűzi magáról.” A zárójelenetben érkezik meg Sinka, az ügyes, tisztességes, jóra kész nyomdász. Ő adja az ötletet Cseresnyés számára – Eötvös Károlynak a Nazarénusokról írott könyve alapján – egy olyan levél megírására, kinyomtatására, ami ettől az írástól helyesebb nézetekkel képes hatni arra, hogy a „nép összeáll, és valami jobbat próbál, mint ami körülötte van”.

A dráma feszültségét éles ütközések és ellentétek sorozata adja. Nyilvánvaló az író, „Cseresnyés Mihály” szembenállása az agresszív német birodalmi ideológiával és képviselőjével, amivel és akivel azonban a magyarság nem kis része 1939-ben oly könnyed ösztönösséggel vagy tudatossággal „jegyezte el magát” végzetesen, mint Tinka Völgyi (Wunder) Rudival, teljes „anyai” támogatással. Ennek ellenére a „telepnek”, a „kertnek”, Magyarországnak minden nehézség ellenére meg kell maradni, de ez működő és „szolgáló” közösség, közösségek nélkül lehetetlen. Ehhez kiemelt szükség van nagy formátumú, vezető személyiségre, mint Cseresnyés; az erkölcsöt, pozitív lelki szenvedélyt sugárzó példára, mint Margit; és a hozzájuk illő, nélkülözhetetlen, az anyaggal bánni és cselekedni tudó társra, az ügyes, tisztességes, jó szándékú, igényesen dolgozó gyakorlati szakemberre, a „nyomdászra”. A közösséget teremtő, még látszólag legnemesebb eszme és „szent” személyiség sem ellenkezhet azonban hosszú távon a természetes ösztönökkel. A befogadás, a megvalósulás nem érhető el csupán a szigor által. (Az író a *II. József* című drámájában később még ennél markánsabban mutatja be a tömegek ösztönei ellen hozott reformok kudarcát és a „csak” elméleti reformer személyes tragédiáját.)

Az emberi esendőség, az egyéni, „kisemberi” hősiesség tragikus, humoros, groteszk, abszurd vagy izmusokba csomagolt ábrázolásának divatjában élő kortársai között leghelyesebben talán Németh László érezte meg, hogy a valódi közösségformálás folyamata eszmei kohézió és az ezt megfogalmazó, karizmatikus „szent”, „hősi” (de nem diktátor) személyiség nélkül nem létezhet a modern korban sem. Ő fogékony volt a régi „szentek” életére is. A nagy kortársai közül legjobban Gandhi, Albert Schweizer és Maria Sklodowska (Marie Curie) alakja érintette meg. Valójában minden regényében, drámájában a környezetéből valamilyen módon kiváló, kiemelkedő személyiség és a környezet összeütközése az alap. Itt Cseresnyés Mihályban csatázik eszme, rögeszme (?) és valóság, domináns személyiség és az értetlen, de ösztöneiben a természetességet is jelentő környezet. Emil Durkheim 1912-ből származó nagy, a vallás elemeivel foglalkozó munkájában világít arra rá, hogy az emberi társadalom kialakulása és fennmaradása hiteken, eszméken alapul, előbb kisebb, majd egyre nagyobb közösségek létrejöttén alapul. Az eszméknek, miket kivételes adottságú személyek (sámánok, szentek, mártírok, hősök) közvetítettek, a közösséget formáló és megtartó ereje a „szent” (a szabadon, „egyszerűen” el nem érhető) és a „profán” (a hétköznapi) éles szétválasztásában és ennek ritussá tételében rejlik. Durkheim szerint hosszú távon egyetlen közösség sem marad fenn összetartó, kohéziós eszme nélkül, ami segít a tagjainak az erkölcsi emelkedést jelentő „szent” fogalmához közelíteni, és a hétköznapok „profán” eseményei között tartózkodni attól, ami tiltott, ami „tabu”. „Az emberiség fejlődése az ideák világában történik” – vallja. Ezeknek az eszméknek megtalálása kiemelkedő személyiségekhez kötődik változatlanul, és egy-egy sikertelenség kudarca új és új próbára kell, hogy sarkallja ezeket, miként a *Cseresnyésben*. Mihály is így beszél: „Egy nagy mestert nem olyan könnyű kiheverni... Ahhoz pedig, hogy megverd: eszméinek a fonákja, melyet maga is ismer, fölöttébb kevés...”

Németh László személyiségének központi lélektani eleme a jó közösségi ember és a közösségformáló, kivételesen fejlett (Nitzsche és Ady hatás alatti) modern egyéniség, hatalmas intellektusú individuum harmonizálása önmagában. A szellemtörténetből nyert nagy felismerése, hogy a vallásoktól függetlenül is a „szent és tabu” vallásból származó fogalmát az élete műkö-

désének alapjául tette, és az így létrejövő, naponta kiküzdött „üdvösség”-élményben tudta létrehozni magából azt a kiemelkedő személyiséget, akinek a beteljesedett, szenvedélyesen telített egyéni élménye a nemzetével, az igazi közösségével történt teljes, alkotói azonosulás lett.

Hódmezővásárhelynek nagyon nagy szerencséje, hogy Németh Lászlót befogadta. Az író hatása maradandóvá vált itt, és mindenki számára állandó viszonyítási alapot és szintet jelenthet. Az első látogatása a *Cseresnyés* drámája után nem sokkal történt, ekkor jutott el a Tanyai Tanulók Otthonába. 1968-ban, a *Cseresnyés*-találkozón így beszélt: „Különös érzés ebből a ragyogó teremből, ahol naponta több mint 400 tanyai tanuló, kitűnően ellátott gyerek étkezik, visszagondolni a szomszédos kis házra, ahová Móricz Zsigmond vitt el 30 esztendővel ezelőtt, ahol a fönnmaradás, a holnapi koszt bizony mindennapi gond volt. De ahogy vannak a világon, Franciaországban is, nagy radiológiai intézetek, s ezek nem teszik fölöslegessé és nevetségessé azt, hogy arra a kis fészere gondoljunk, ahol Madame Curie és Pierre Curie a rádiumot előállították, talán erkölcsi téren is vannak ilyen ritka anyagok, sugárzások, amelyeknek első előállító helyük épp úgy megérdemli a megbecsülést. Azok az emberek, akik ezt a kis internátust megcsinálták, a magyar értelmiségnek bizony szomorú, s uránban szegény közeteiből vonták ki a felelősségérzetnek azt az energiaadagját, amely a tanyai tanulók otthonát létrehozta.”

Az Otthon hét fővel indult, és már működött az író látogatásakor. Elindításában, létrehozásában és működtetésében Szénási Gyula tanítónak, Márton Árpád református elnöklelkésznek, Szathmáry Lajos gimnáziumi tanárnak, aki az első igazgató volt, továbbá Bernáth Béla, Zentai János, Vörös Mihály tanárnak és fiatal kollégáiknak, köztük édesapámnak, Sipka Sándornak volt jelentős szerepe, azzal a sok adományozóval együtt, akik kisebb pénzbeli vagy természetbeli juttatásokkal segítettek az intézményt. Németh Lászlót annyira megérintette, amit itt látott – a nép tehetséges fiainak művelése és hasznos közösséggé formálása –, hogy az ezzel a sorskérdéssel foglalkozó *Cseresnyés* drámájából származó, több ezer pengős tiszteletdíját teljes egészében az internátus rendelkezésére bocsátotta, ezen kívül éveken át havi 100 pengő összeggel segítette a fiatal létesítményt, ami hamarosan „Cseresnyés Kollégium” néven nemcsak országosan, hanem külföldön is ismertté vált annyira, hogy még F. E. Sillanpee Nobel-díjas finn író is adományozott a tiszteletdíjából a fenntartására.

Arra az emberi és erkölcsi helytállásra, cselekvő erőre, amelynek megszerzésére a 70 éve született *Cseresnyés* dráma serkent, a mai viszonyok között is szüksége van ennek az országnak. A vásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium „Cseresnyés Kollégiuma” változatlan célokkal működik ma is, és külön alapítványa, amely édesapám nevét viseli, a tehetséges, nehezebb körülmények között élő tanulók művelődését, közösségé formálódását segíti Németh László arcképe alatt. Merítsünk erőt, tanuljunk példát ebből a nagyszerű évfordulóból!

I R O D A L O M

Németh László: *Cseresnyés*. In *Társadalmi Drámák, I.* Budapest, 1958, Szépirodalmi Kiadó, 287.

Ifj. Sipka Sándor: Németh László utópiatriászsa. *Hitel*, 2004, 12, 104–112.

Emil Durkheim: A vallási élet elemi formái. In *Kultúrák keresztútján*. 2003, L'Harmattan Kiadó.

Németh László: Beszéd a *Cseresnyés*-találkozón, 1968. *Népi Kollégiumok Vásárhelyen, 1938–1949*. 1973, 29.

Szathmáry Lajos: *Ünnepi beszéd a Cseresnyés Kollégium ötvenéves jubileumán*, 1988.

Sipka Sándor: *Ünnepi beszéd a Cseresnyés Kollégium fennállása 10. évfordulója alkalmából*, 1948. In *Népi Kollégiumok Vásárhelyen, 1938–1949*. 1973, 164.